

Illyés Gyula

Félbe-szerbe II.

Ahol nehéz volt nevetni

Nem konstantinápolyi ebcsapatok, nem is finnföldi farkascordák nyomán, de nem lehetett oly korai hajnali óra, hogy a még bezárt kapuk elé kitett szemetesvödörök ne lettek volna föltúrva és hulladéktartalmuk itt-ott még a földre is szórva.

Óriási ívekben, de egymást csak ritkán keresztezve, a várost a szürke szegények még közelről látva is távolinak érzékelt hordái járták. Kóbor kutyafalkákhoz és sompolyogva gyűlő sakálókhoz mégsem lompos morgásukkal, fehér haraphatnékjukkal, hanem lényegükkel hasonlítottak, a funkciójukkal; hogy nem lehetvén mások, mint amik voltak, a város is valójában az volt, aminek az ő nyomuk mutatta: sárga homoksivatag, távol csendesen málló sziklafalakkal, csendesen rothadó tevehullákkal, az emeleteken akárhány szimbolista verset olvastak-írtak is különben szintén málladékonyt és búzlót.

*

A gyermek nem tesz olyan különbséget a halott és eleven dolgok közt, mint mi. Ezért gazdagabb, bizakodóbb, biztonságosabb a földön. Többen hallgatnak a szavára – ezt érzi –, több a jóakarója. A nagymama fölkel mellőlük, a macska elfut. A lécdarab, a féltégla viszont fél napot ott ül, és lankadatlanul társalog. Egy cémaspunnival, egy üres cipőkrémes dobozzal hetekre szóló terveket lehet kidolgozni, majd megvalósítani.

A gyermek azért nem tesz különbséget a halott és eleven dolgok között, mert még nem érzi halandónak magát, a természettől fogva.

*

Sztavrogin vallomását, melyet úti olvasmányul hoztam a budapest–moszkvai repülőútra, később olvastam, annak idején, először, mint Freud vallomásait, s így – átlátván rajtuk, illetve szerzőjükön, bizony szitának, irodalmi fogásnak néztem, s lebecsültem, olyan arányban, ahogy a divat szerint istenítenem illet volna. Helyére tudván csücsültetni azonközben a bécsi mestert, Sztavrogin újraolvasása óriássá emeli, égboltot elborítóvá már-már, bosszúként is nyilván, Dosztojevszkijt.

*

*A földnél is előbb testembe temetődöm
nem várom meg a sírt, én hordom síromat
rajtam már a talaj mely egykor befogad,
ez a különös börtön, ez a különös mozgó börtön.
Romlok, bomlok, emészt épp az még ami táplál.*

*

A napsütötte sekély vízben a villogó apró halak, mint egy marék gombostű – valami közeli növények csapdásaira fordultak erre meg arra. Azokat az állatokat szeretem, amiket nem érhetek el. A halakat, a madarakat. A tehénnek hálás vagyok, a kutyának parancsolok, a lovat némely részvétellel szemlélem, észre ne vegye, hogy tudom: napjai meg vannak számlálva. De ez mind nem a szeretet megnyilatkozása.

Az állatok örültek. Olyan értelmes pillantást vetnek rám, hogy különbet utcai ismerőseim sem, nyelvükön ott minden a szófüzér, amely evvel kezdődik: „Hogy van, hogy van?”

*

Vas István baráti mosollyal figyelmeztet írói alakulásom ellentmondásaira. Hátratekintve jómagam keveslem őket. Író, de bölcselő életében minden igaz ellentmondás egy-egy új szerelem kezdete. Vagy legalább egy heves új ölelkezés. Remek utódok ígéretével.

Nincs jelentékeny művész, aki pályafutása végén nem lett merőben más, mint aminek indult.

*

Semmit nem tudunk a világról. Idejében.

Emlékdokumentumaim vannak. Nem tűztem még a mellemre, de a németek, vagy a nyilasok kerestek engem is végnapjaikban.

De volt ebben is enyhébb klíma; vagy afféle Golf-áramlat.

Az 1944. augusztusi Lakatos-kormány idején villamoson Budapest kellős közepén mentem illegális értekezletre, mondhatnám, hivatalos meghívás után.

A Rókus Kórház szomszédságában, Thury Lajos tudatomban eladdig jobboldalinak vélt újságíró lakásán, Haraszti Sándor elnökletével szabályos összeesküvő együttes fogadott. S bízott meg egy feladattal. Miután egyikük kezembe adott mintegy húszoldalas gépírást szöveget, majd átvezetett egy mellékszobába, hogy figyelmesen elolvashassam.

Két embernek sikerült megszökni valamelyik német megsemmisítő táborból. Rettenetes élményeik jegyzőkönyve volt ez az irat. A korbácsolásokról, tömeges akasztásokról, a gázkamrákról. Tárgyilagos fősorolással, érzelmekre egy sort se pazarolva.

Visszamentem, szóra képtelenül; megértettem, s mégsem tudtam érteni, amit elolvastam.

Az lett volna a feladat, hogy a többiekkel együtt ebből az iratból elhíhető olvasmányt készítsünk.

Mert azt úgy képtelennek tartotta mindenki.

*

A magyar forradalmak lezajlása – 1703, 1848, 1919 – csaknem receptre megy végbe. Egy hirtelen „nem lehet tovább bírni” indulatú fölkelés tömegeket szerez, ezekkel megnyeri az egész nemzetet. A forradalom sajátlagosan tehát célhoz ér, hisz ő a kormányzó erő. Ekkor azonban kívülről leverik. De hogy kit is vertek le – receptszerű már a vita erről is. A forradalmat-e vagy a nemzetet, illetve az országot? Receptszerű az is, hogy a leverés a környező népek hullarabló, sebesültőlő segédletével folyik. Közvetlen szomszédai közt fekete bárány a magyar.

*

Az irodalomtörténészek következetlensége meglepő. Ady nagy érdemei közt említik, hogy előre látta a magyarság bukását, megtöretését, nép és ország szétverését. Nekünk viszont bűneink közé sorolják, hogy ezt észrevettük, szenvedtünk miatta, próbáltunk ellene tenni.

*

„Írjunk, hogy olvashassunk!” – kimondatlanul, leíratlanul is ez minden irodalmi nemzedék jelszava. Ez volt a mienk is. A Nyugat íróit betéve tudtuk, s abból eleve kiolvastuk már azt is, amit még csak szándékoztak írni. Ezt tehát voltaképp tiszteletből lapoztuk át. Mikszáth, Herczeg, Bródy eleve is olvashatatlan volt: őket már Adyék, Móriczék leírták (a legjobb esetben is földbe énekelték Vejnemőjnen módján). Az ifjúságnak rengeteg az ideje. Hogy olvashassunk, elsősorban ezért írtunk. Azért írtunk úgy, ahogy írtunk, mert olvasni is úgy akartunk, úgy igényeltük. A műélvezet volt olyan szent, mint az alkotás. Ez az igény pörgette az irodalmi élet forgószínpadát, illetve körhintáját. Legénynek kellett lennie a talpán annak, aki rajt akart maradni.

*

A tanár számára nincs értelmetlen felelet. Legvégül ugyanis azt érti meg, hogy diákja csak zagyvál; az, a felelő nem érti, amiről beszélnie kellene. Amiről szó van. Illetve kellene, hogy legyen; tartalmas persze.

Ily módon nincsenek értelmetlen versek sem.

A homályos vagy bonyolult versek más körbe tartoznak.

Én a homályos verseket sem kedvelem. A homályos és bonyolult versek közt a különbség részben az időben rejlik. A tegnap még túlságosan bonyolult – voltaképpen csak korszerűen árnyalt – vers mára világos. A ma homályos vers holnap még homályosabb lesz.

*

Amíg nem kész a világ

Egyéniségünk a kötelezettségünk. A félig kész közösségekben. A teljes egyéniség a kötelezettségek teljes összessége. Jól szimatolna hát az az orvoslat, amely szorongásaink, szoríttatásaink összességének – minden lelki bajunknak – megszüntetését, az „egyéniesség” ledöntését úgy vinné végbe, hogy attól az elme és a szív csak magasabbra szállna, és még szabadabban – végre szabadon – szikráztathatná az eszmét és a vágyat.

Erre mindeddig csak átmeneti hatású szereket kínálnak a polcok a gyógytárakban s italboltokban.

*

Az írás jellemrontó. Az írás lealacsonyít. Alig van író, aki megállta a próbát már fiatalon. Kevésről tudunk, akinek természetén nem torzított ez a pálya, főleg az elején. Törvényszerű: a tartós sikertelenség kishitűvé, a gyors siker önhitté tesz; az első óhatatlanul irigységet, a második dölyföt fakaszt, agresszivitást.

A tapasztalat tíz-húsz évet számlál, amíg egyensúlyérzékét a lélek visszakapja, amíg elmegy egyenesen e kétoldali mélységek ösvényén, melyek nem szűnnek meg nyílani; a siker mindig viszonylagos lévén.

*

Tudásunk: az emlékeink. Egyéniségünk: emlékeink. Egész lényünk annyi, amennyi az emlékeink. Minél több emlék, annál több emberség tehát. A teljes emberséget a vége felé éri el az ember, öregedve. Ha emlékeink épen maradnának, halálunk pillanata volna a leggazdagabb pillanatunk.

*

Szokás mondani, Adynak semmi hatása nem volt az utána jövőkre.

Senkinek sem volt olyan óriási és olyan tartós hatása. Ma sincs. Az olvasók az ő mintája szerint keresik s mérik a költőket. A költők az ő hatalmas szellemalakjának mozgásához idomítják a magukét.

*

A költők inkább artisták, mint színészek. Hamlet csak a zsúfolt terem fölött elevenedik meg az alakítójában, még ha mesterségileg a játék ott kevésbé volt is jó, mint egy-egy próbán, üres széksorok előtt. Egy hintáról egy másikra bukfcenet vetve átrepülni, örök emlékű mesterteljesítmény lehet három szemtanúval; tanú nélkül is. A cirkusz esti közönsége, mondhatni, zavarja a munkát; noha persze hogy neki készült.

*

Minél messzebb esik tőlünk egy ország, annál egyszerűbb kiállni mellette. Fölemeljük a kezünket, aláírjuk a nevünket. Mit vállalunk ezzel? Még csak nem is afféle pilátusi kézmosást, hogy nem mi okoztuk a bajt. Hanem szinte megnyugvást szerzünk: megtettük, ami tőlünk telt.

S a hatás, a kiállítás eredménye?

Annyi, amennyit mi ebbe a kiállításba saját erőnkől beletettünk. Mint egyéni harckészséget. Mint személy szerinti hűséget közös eszményeink mellett. Mint személyes bátorságot. Egyminőségűt azzal, amiről ott messze a halálveszélyben forgó szabadságharcosok tesznek tanúságot.

Enélkül méltatlanok vagyunk hozzájuk. Mert hisz mit kockáztatunk mi?

*

Nincs egyszerűbb, mint kiállni – kézemeléssel, névalírással – oly nép mellett, mely tőlünk tíz meg tízezer kilométerre szenved. S nincs bonyolultabb belegon-

dolni, hogyan is tehetnénk hatásossá szándékunkat, hogy a szenvedők mellett fogunk pártot.

*

Nápoly

Együtt lakni a munkával a nápolyi proletárnegyedben még majdnem ugyanaz, mint háziállatokkal élni egy szobában. A kézművesek itt autodidakták, első nemzedékűek: apjuk ballagott le az elkövesedő hegyekről, baljában egy fiatal asszonykával, jobbában a két hétre elég sajtakoronggal. A kecske helyén egy cipőfelsőrész-varrógép áll, és feji naphosszat magát. A következő lakásban – mert a nyitott ablakon át minden két méter távolságból szemlélhető – egy kovácsúlló működik, a harmadikban egy hegesztőlámpa meghittén a széles családi ágy és az egyetlen hatalmas lábast tápláló tűzhely között.

*

A Válasz

Olyan folyóirat sem volt sok, mint a Válasz, a második időszakában. Az ország romban, a szellemi élet a romokból fölgomolygó porban; füstben, mert még robbantak az időzített aknák. Ebből az oly vakító, hogy szemmaró homályból napfényre segíteni minél több tehetséget, ez volt a szerkesztő hivatása. Azután pedig ezeket a tehetségeket rábeszélni arra, hagyják ott minél előbb a lapot, ha érvényesülni akarnak. Afféle sorozóbizottság volt tehát ez, hogy ki alkalmas írói szolgálatra. De ugyanakkor jellem-röntgenszoba is. Hogy e két minősítés ellentmond egymásnak? Csak annak szemében, aki azt hiszi, hogy a művészetre való hajlamot és a virtusokra való hajlamot egy anyaméh szüli. Hogy semmi nem folyik össze úgy, még a nagy célra törő pályán is, mint az önbecslés meg az önhittség. A karakter első jelentése: betűtípus, és csak a második: jellem. Caractère romain nem egyfajta (brutusi) elszántságra utal, hanem a szedőszekrény egy betűfajtájára. Kiválólag pedig szépirodalomban karaktert tehát öreg nyomdászok keresgéltek és emelgettek ki festékes ujjakkal a szemüvegük elé, hogy nem tévednek-e, mert ez a betűféleség egyre ritkábban használatos. Közfigyelmet keltő első verséről (a Fehér virágról) most úgy emlékezik meg évtizedek múlva Kormos István, hogy annak köszönhette Vas István barátságát, de „kitiltásomat is az irodalomból, sokakkal együtt jégtáblára kirakásomat, pusztán azért, mert a Válaszban jelent meg. A nyavalyahozó években is büszke voltam rá – nem is annyira a versre, hanem a megjelenés helyére!” A Válasz utolsó számában történt 1949-ben.

A konyhai asztalra erősíthető húsdarálónak rendeltetése, hogy a megölt állat inas részeit, de még néha a csontjait is élvezhetővé őrölje, s úgy nyújtsa kemény falat helyett ízes vagdalékként igényesebb fogak alá. Hogy rendeltetésünk ehhez is hasonlítható, azt mi magunk már az első számok megjelenése után érzékeltük.

Tragédiaírók tudják, hogy az alapjában veszélyes helyzetek alapjában komikusak is. Shakespeare már a görögöktől tanulta, hogy a katasztrófára görcsösülő szájakat előbb (de közben is) röhejre készítse.

Soha vidámabb szerkesztőségi életet a Válaszénál. Azaz szerkesztésit, mert hisz helyiség nem volt. Ha csak azt a mindenkori villamoskocsit nem tekintjük annak, ahol két jó természetű (és itt már megfelelő helyen írhatjuk: jó jellemű) asszony munkába zötykölődve (vagyis mindig pontos időben) egymás mellé furakodott (ritkábban egymás mellé is ült), és tarsolyukból vagy kézi gyékénykósárukjából kivették, majd rövid véleményközlés után kicserélték a kéziratokat.

*

Nem volt mindennapi írói élmény és társadalmi tapasztalat közelről nézni – fokozódó tanulsággal és örömmel – azt a metamorfózist, ahogy Mártából, Molnár Ferenc és Vészi Margit dédelgetett egyetlen gyermekéből a mi népi mozgalmunk nemtője lett, épp a Válasz második – számunkra veszélyesebb szakaszában. Gyuri életében még apja szarkazmusa villogott a szemében, miközben letette a vacsorát az asztalra, amelyen a Márciusi Front kiáltványait fogalmaztuk. Aztán mintha férje szelleme egyszerűen átszállt volna bele: a Válasz ügyeit annak önfeláldozásával, önzetlenségével és – hozzáértésével intézte, bajt víva még Révaival is nemegyszer...

*

A bizalom jegyében

Nem vidító híreket hozott az a három férfi, aki látogatásával megtisztelt. Elválásunkkor, kint a szeles kertkapuban sem hagyta el arcukat az a fajta okos komolyság, amely mögött egy életre elég komorságot észlel a jó szem. Az együtt töltött néhány órának sem igen voltak derűs percei; mármint olyan fénypontjai, amikor a mosoly egy fordulattal nevetéssé válik. S ott a kertkapuban mégis újra és újra vidámra akartam fordítani – s végül fordítottam – is a szót. A megújrázott kézfogásokba csaknem az elváló diákok jókedvét ráztam volna bele.

Ismerőseim távolról jöttek, s bizonytalan volt, hogy mikor látjuk ismét egymást; ha ugyan egyáltalán viszontláthatjuk. Hisz ismerőseim is csak úgy voltak, hogy egy-egy közösen, személyesen is becsült – vagyis valódi – ismerősünk révén tudtunk egymásról, jó hírünk hallomásából tehát.

Míntha útravalót illett volna adnom. A *viaticum* egyaránt jelent úti pénzt és utolsó kenetet; obulust és ostyát. Szívmelegítőt szerettem volna adni, valami tartós hatású szert; aminőt Krúdy osztott szánba telepedő hőseinek.

Vendég és vendéglátó közt is ott van rég az illendő szerep. Ahogy a szomjazónak italt, úgy nyújts, házigazda, vigaszt a panaszkodónak.

Csak egy-két lélekmelegítő, kedélyerősítő mondatot rögtönöztem, mielőtt az alapszentenciát kimondtam, megfogalmaztam. Ez pedig így hangzott. Tőlem fő üzenetként azt vigyétek, hogy elsősorban is vidámak legyetek. Nem mondom, hogy fél győzelem a harc, amely a jókedv kitöréseivel folyik. De hogy fele kín, azt állítani merem, élményként. A megpróbáltatás bármily sorozata alá kerültök, a jókedv vonásait az arca! Akkor is, ha fejeteket magasra emeltek, akkor is, ha mélyre hajtjátok azért, hogy ne lássék, mi ránk a száj körül.

Amiről ott a szeles kapuban csak afféle vezérszavakat ejthettem, azt bíznám most betűkre, valamivel bővebben.

A búcsú hangulata

Elmenni nem fájdalmas; nem szükségszerűen fájdalmas.

Kijönnek a könnyek. Vállat és hátat veregetnek a férfitenyerek kölcsönösen. De azokban a könnyekben hála is csillog. A veregető tenyerek meg köszönetet is rebesgetnek a maguk nyelvén; mindkét részről, ugyancsak.

Évtizedekig lappangó jó érzelmek fakadnak fölszínre az elbúcsúzáskor.

És mindez fokozottabban, ha a búcsú igazi elbúcsúzás; vagyis végleges.

Vegyisztára párolódik a legzavarosabb emberi érzelem, a szeretet, ha az elvált kimondatlanul ez fűti: a soha-viszont-nem-látásra!

Megfeszülnek a szakadás előtt a titkon érzett, rejtelmes szálak, melyek halandót halandóhoz – halandókhoz – kötnek.

A búcsú fedi föl, kivel is volt jó együtt lennünk. A búcsú pillanatában melegül meg – jelenik meg – szívünkben hála azok iránt is, akikkel csak veszekvésünk volt. Az egymásba kulcsolódó tenyerekben ilyenkor olyan áram szalad oda-vissza és indukál olyan jelenséget, amelyről addig mi magunk sem tudtunk. Mintha különbek lehetnének alaptermészetünknel.

Már gyermekésem úgy folyt, hogy megszokott-szeretett körömet elképzelhetetlenül-elfogadhatatlanul hosszú időre oda kellett hagynom. Anyás voltam, büszke a nálam idősebb testvéreimre, de még páratlan kezes kutyáinkra is. Töröltem hát könnyeimet. De ezek nem csak a fájdalom sós vízceppjei voltak. Valamiféle fölismerésnek vagy a megismerésnek a könnyei úgyszintén. De vajon miféle megismerésnek vagy megtudásnak a hatására – idézgetem azt a hajdani kettős érzést, most, hogy ismét olyanfajta hosszabb távozás előtt állok.

Magyarázat a Félbe-szerbe szövegekhez (II.)

Az Illyés Gyula hagyatékában megmaradt vázlatos, töredékes szövegek között sok olyan van, amelyekre a bennük említett életrajzi vagy kortörténeti események miatt érdemes figyelni. Ezek a másutt nem szereplő, ismeretlen adatok nemcsak apám életének mozzanataira világítanak rá, hanem korának apró, de nem lényegtelen adalékaira is.

Az itt olvasható összeállítást – az utolsó három rövid szöveg kivételével – mind apám rendezte össze. Kompozíciós elve elég laza, de jól észlelhető: az 1950-es évek közepétől az 1970-es évek végéig írt vázlatos följegyzéseket jóval később, az eredeti följegyzést ihlető elképzeléstől különböző gondolati és stilisztikai logika szerint tette egymás után. Közülük kihagytam egy-két olyan bekezdést, amely már másutt, más formában megjelent. Az olvasók eligazítása végett közlök most néhány, a datálásukhoz szükséges és a megértésüket szolgáló, nem közismert adatot.

Akármennyire is közelmúltbeli látvány a „kukázók” reggeli megjelenése, nem feledhetjük, hogy ugyanez a kép tárult már a 70-es években is a városlakók szeme elé hajnalonta, lehangoló háttérként a reménytelenül lepusztult utcákkal, és csak a rendszerváltozás után eltelt huszonöt évben javult környezetünk összképe.

Dosztojevszkij *Ördögök* című művében Sztavrogin vallomását, ezt az első kiadásból kicenzúrázott részt – ahogy apám írja – moszkvai repülőútján, tehát

1955. november 10-én olvasta másodszer. Megvan ma is az a példány, amelyet magával vitt: Vitéz Dancs Pál fordításában a Grill Kiadónál megjelent kötetben benne van könyvjelzőként egy nyomtatott cirill betűs papírfoszlány. Nem érdektelenek a harmincas évek végén a Grill Kiadó szerkesztőjeként dolgozó Horváth Zoltán itteni bevezetőjének a következő mondatai sem: „Az a vízió, amely az Ördögöket teremtette, az a világ, amelytől ezzel a könyvvel akarta megóvni az orosz népet, fél évszázaddal utána, véres merénylettekkel, forradalmakkal és példátlan megrázó kódtatásokkal szegélyezett úton mégis valósággá lett. [...] S az a rettegett világ, amelynek kialakulásától félt, de amelynek megszületésében oly közvetlenül részes, őt magát, és éppen ezt a művét, a legnagyobb megtiszteltetésben részesítette. (Az Ördögök első teljes orosz nyelvű kiadása csak a szovjetkormány idején jelent meg.)” Illyés Gyulának talán a Moszkva felé tartó repülőn fordult meg fejében, hogy ahova utazik, ott látni fogja az első elolvasása óta már elfeledett Dosztojevszkij-könyv valósággá vált látomását.

Vas István „figyelmeztetését” – ahogy apám fogalmaz, nyilván a *Nehéz szerelem* folytatására érti, az 1967-ben megjelent *Félbeszakadt nyomozásban* olvasható több passzusra, amelyben az olyan mondatok, hogy „szembekanyarodása a modernséggel”, vagy „ő volt az elismert fővezére annak a vitatott irányú hadmozdulatnak, amellyel az avantgarde stílusmaradványaitól elfordultunk” talán bánthatták érzékenységét.

Több helyen leírták, hogy az *Auschwitzi jegyzőkönyv* – a megsemmisítő táborból megszökött két szlovák zsidó titkos beszámolója április végén jutott el fordításban Magyarországra, de csak nyár végén kezdett ismertté válni. Nagyobb körben a német megszálló miatt egyáltalán nem terjedt el, ráadásul azok, akik olvasták, nehezen adtak hitelt a benne leírt borzalmaknak: a valóságnak. Ennek bizonyítéka a Thury Zoltán fiának, Thury Lajosnak (1896–1989) a lakásán jobboldaliakból és baloldaliakból szerveződő társaság véleménye, amely szintén elképzelhetetlennek gondolta a – megtörtént tényeket. Apám itt egyébként a saját személyére vonatkozóan arra utal, hogy 1944. március 19. után el kellett rejteznie, mert rajta volt a németek listáján, az augusztusban kinevezett Lakatos-kormány idejének enyhe föllélegzését követő Szálasi puccs után azonban az ő lakásán is tartottak a nyilasok fegyveres házkutatást, ahogy erről Domokos Mátyásnak adott interjújában beszámolt (Kóasztalnál, Tihanyban).

A *Nápoly* című részlet egy 1964. január 5-i emlék fölidézése, amikor Párizsból hazafelé jövet Rómában néhány napra családotól megállt, és onnan Papp Géza, Cs. Szabó László gyermekkori barátja szívességéből egy napra Nápolyba kocsizhattak.

A *Válaszról* és *Sárközi Mártáról* írt sorok jelzik, hogy a hetvenes években apám tervezte, hogy ír *Sárközi Mártáról* és a *Válaszról*, de a hagyatékban csak ezek a töredékek maradtak meg.

„*A bizalom jegyében*” című töredék – érezhetően egy hosszabbra tervezett írás kezdete – határon túli, talán erdélyi látogatók búcsúzását írja le, azokat a fájdalmas pillanatokat, amikor reményben nem bízva, reményt kellett adnia azoknak, akiknek erre szükségük volt. Illyés Gyulának ebben az időben írt verseinek, publicisztikájának egy része mind erről a lelkiállapotról tanúskodik.

Illyés Mária